

ASSUMPTA SERRA I CLOTA

*EVOLUCIÓ TIPOLÒGICA DEL MAS A TAVERNET (S. X-XV)
(RESULTATS DE LES CAMPANYES DE PROSPECCIONS)*

PRESENTACIÓ

La casa amb les seves dependències tant interiors com exteriors és el centre de la vida pagesa. La seva transformació proporciona importants dades sobre les modificacions en les condicions de treball i el canvi de mentalitat. La casa pagesa s'interrelaciona amb les condicions geogràfiques, les condicions econòmiques i les tècniques agràries. El tipus d'economia, sigui predominantment ramadera, vinícola, o bé cerealística, influeix en les dependències d'una casa. La producció silvo-pastoril i autàrquica característica de l'Alta Edat Mitjana, amb un coneixement rudimentari i ancestral de les tècniques constructives, marca un emplaçament i una tipologia constructiva adaptats al medi. Igualment es manifesta una transformació d'obertura dels s. XII-XV que li permet una adaptació a la nova societat que es forja.

Així mateix, la gran transformació que experimenta la casa rural entre els s. XIV i XVI on es reserva una estança per a cada acte diferent que es realitza: dormir, menjar, elaborar el pa o el vi, manifesta una clara transformació de la mentalitat quan cada acte de la vida té un significat propi, que demana un espai concret i diferenciat.

Finalment, si es considera la casa com a part integrant del procés de producció en el món pagès, tant important serà l'edifici com tot el seu entorn amb el qual es confon.

La prospecció arqueològica, a partir de la transformació que ha experimentat en la seva concepció, és una eina de treball molt útil. Després de comprendre la impossibilitat d'excavar tots els jaciments que es poden trobar, la fotografia aèria, com a part del procés de treball, permet de tenir-ne una visió més àmplia que possibilita l'anàlisi global d'una zona. El desenvolupament de la prospecció arqueològica es va veure afavorit per la influència de la «new arqueology» americana i l'arqueologia del paisatge.¹

1. ALMUDENA OREJAS analitza l'aportació de l'arqueologia del paisatge i la seva interpretació: *Arqueología del paisaje: historia, problemas y perspectivas*, a *Anuario Español de arqueología*, n. 64, 1991, pp. 191-230.

Així mateix, l'arqueologia està considerant com a objectius d'investigació la unitat mínima bàsica definida en arqueologia com a unitat micro-espacial per D.L. Clarke, o com a unitat d'assentament per K.C. Chang.²

El treball que ara es presenta és l'anàlisi de la forma constructiva dels masos de l'època medieval tot interrelacionant la distribució interna, paraments i emplaçament de forma que permet seguir una evolució del s. X fins al s. XVI. Per la limitació d'espai per desenvolupar el tema, s'ha centrat l'estudi en els anomenats masos horitzontals.³

EVOLUCIÓ TIPOLÒGICA DEL MAS

L'impuls d'assentament poblacional dels s. X-XI anirà paral·lel a un moment de creixement demogràfic, de creixement natural o com a conseqüència de migracions. Aquesta primera etapa no ha de correspondre a una expansió constructiva, sinó que el primordial serà buscar el lloc d'assentament per cobrir unes necessitats bàsiques de producció i subsistència. J. Moner i J. Riera atribueixen a aquesta causa la raó per la qual els primers hàbitats foren coves o balmes, ja que d'entrada els solucionaven el problema de l'habitatge tancant solament una part de la casa.⁴ Aquest raonament seria vàlid si es considerés que la població fos tota forània, però en el cas del Collsacabra, model de pervivència humana continuada, són més factibles les hipòtesis ja reconegudes d'una gran mobilitat per part de la població medieval dins d'un mateix espai reutilitzant, en part, llocs abandonats en una etapa anterior. No parlem ja de les grans perioditzacions de la història segons les quals la forma cultural predominant ha buscat assentaments diferents, sinó dins la mateixa edat mitjana.⁵ És obvi que aquests canvis vénen condicionats per la relació econòmica i política.

2. CLARKE, D.L.: *Spatial Information in Archaeology*, a Clarke, D.L. (ed.): *Spatial Archaeology*, 1977, 2, pp. 1-32.

CHANG, K.L.: *Nuevas perspectivas en Arqueología*. Madrid.

3. Aquestes prospeccions s'han dut a terme durant els anys 1986 - 1992 i hi han intervingut: Víctor Amado, Míriam Aguilera, Sandra Blanch, Anna Castañé, Marta Fàbregas, Santi Fatjó, Rafael Ginebra, Marcos Jiménez, Xavier López, Enric Olmos, Montserrat Parera, Raul Pérez, Josep Rey, Enric Rodríguez, Núria Sadurní, Isabel Serrat, Cristina Soy, Sònia Turón, Jordi Vivancos.

Una anàlisi més general de la distribució espacial s'ha presentat al Congrés d'Arqueologia Medieval celebrat a Alacant el 1993: *Análisis de la distribución espacial en la subcomarca del Collsacabra: Tàrrer i Sorrols (Osona) en los siglos X-XV*.

4. La Masia. *Historia y tipología de la casa rural catalana*, a: 2a Construcción de la ciudad, n. 17-18. Barcelona, 1980-82, pp. 17-30.

5. M. CARMEN JUSUÉ en el seu treball sobre Navarra ha trobat que en 4 dels 6 llocs analitzats arqueològicament hi havia vestigis anteriors a l'època medieval: *Poblamiento rural de Navarra en la Edad Media*, Pamplona, 1988.

Dins la mateixa edat mitjana presenta aquesta idea L. Genicot tot citant el treball de A. Settia: «Stabilità e dinamismi di un'area alpina: strutture insediative nelle diocesi di Trento», en *Atti dell'Accademia roveretana degli Agiati*, 1985, sèrie 4, vol. 25 A, esp., pp. 256-261.

La característica diferencial en la forma constructiva de la zona de Taverter la constitueix l'aprofitament de les balmes, esplugues, com a paret de fons i part de sostre. La utilització de les coves, balmes, en els nostre cas, podria tractar-se, doncs, d'una reutilització d'èpoques anteriors.

M. Riu troba la utilització d'aquest tipus d'habitatge al Pirineu: «també la documentació ens recorda la importància que tingué els primers segles de l'Edat Mitjana la utilització de les coves naturals o artificials per habitatge temporal o permanent» i afageix que troba documentades l'any 946 les coves situades al peu del castell de Viu de Llevata.⁶

L'evolució del mas o de la casa rural a l'Europa central passa per una dispersió notable, els anys de l'Alta Edat Mitjana, de les parts de la casa amb unitats diferenciades: cuina, magatzem, estables, etc. i tancades formant un espai obert entre ells i tancats a l'exterior. Una construcció per altra part construïda amb mitjans precaris que presenten un hàbitat transitori.

Forma constructiva

Encara que és d'opinió generalitzada que l'arquitectura dels edificis més senzills, els habitatges populars, generalment autoconstruïts, segueix una evolució pròpia, que gairebé no té res a veure amb allò que podem considerar «estils» documentals,⁷ caldria considerar alguns factors que podrien contradir aquesta afirmació. Els hàbitats rurals es deixen influir per les formes constructives que representen avenços en el seu moment i que, com és obvi, s'han aplicat primerament als grans edificis militars, religiosos i alguns civils. Segurament que aquestes innovacions arribaran i s'aplicaran en uns anys posteriors a l'impuls constructiu de centres de poder. També pot haver-hi una part de veritat en que són autoconstruïts, però es poden distingir uns estils, o unes peculiaritats constructives que es repeteixen no només dins d'una mateixa zona, sinó en diferents països. Així podem considerar que la casa rural serà fruit d'unes necessitats econòmiques, d'una adaptació geogràfica i d'una assimilació tecnològica constructiva.

Mas horitzontal

Es considera mas horitzontal o «longa domus», «casa mixta», el mas consti-

P. TOUBERT també presenta aquesta mobilitat per als ss. XXIII: Castillos, señores y campesinos en la Italia medieval. Barcelona, 1990.

6. RIU, M.: L'arqueologia medieval a Catalunya. N. 28 de Coneguem Catalunya. Barcelona, 1989, pp. 39-40.

7. ADELL, J.A.: L'arquitectura romànica. N. 16 de Coneguem Catalunya. Barcelona, 1986, p. 16.

tuit per una planta sense superposició d'un pis superior, però sí que pot tenir diversos nivells, tot adaptant-se al terreny. Relacionat amb l'economia es poden distingir dues etapes constructives que s'adapten a una cronologia històrica. Distingirem, doncs, el mas horitzontal simple i el mas horitzontal evolucionat.

El mas horitzontal simple va ser una construcció comuna a tot Europa a partir del s. X.⁸ Segons la zona pot variar el material de la construcció però tots s'adapten a unes possibilitats i unes necessitats pròpies d'una època. Consta d'un rectangle on es distribuïa l'espai entre els animals i les persones dividits per una separació de fusta, pedra, etc. R. Fossier i M. Riu⁹ descriuen el cas en què les dues estances estaven una en front de l'altra, sense comunicació entre elles i per tant amb entrades exteriors pròpies; però en d'altres casos es busca la cohabitació.

Aquesta presentació del mas horitzontal simple correspon al mas de Balà i el mas del Sunyer Antic. Ambdós presenten un rectangle de dimensions properes a 8 x 3'5 m.

Emperò la persistència posterior dels dos hàbitats ha modificat aquesta estructura, de forma que no es pot saber si l'estança estava compartida pels animals o bé era tota destinada a les persones.

Un exemple molt ben estudiat a Anglaterra és a Wharran Percy, en el Yorkskire, que va ser excavat. A Anglaterra, per exemple, com a forma general els habitatges estan constituïts per un rectangle de dimensions entre 4'5 i 6 m. d'ample per 12 i 27 de llarg.

1. Mas horitzontal simple

Mas de Balà

La cronologia del mas de Balà, en la seva part primitiva, és del s. X, per la forma constructiva i els paraments. Posteriorment s'adaptà al mas vertical. Les parets limiten un rectangle allargat de 8'40 x 3'35 m. (Vegeu fig. 1).

Tot i que no es pot considerar el s. X com un moment de floreixement constructiu, en alguns casos, potser els més necessitats, després d'una primera etapa de provisionalitat es passa a construir amb un interès de continuïtat.

8. Com a zona treballada de l'Espanya cristiana: M. CARMEN JUSUÉ.

Actualment existeixen un conjunt prou ampli i específic de treballs per a diferents països: Per Anglaterra M.W. Beresford i J.G. Hurts (eds.): *Deserted Medieval Villages*. Londres, 1971. Per França Chapelot i Fossier: *Le village et la maison...* op. cit. Per Catalunya a part de diversos articles, M. Riu presenta una recopilació a: *Some models of dispersed and nucleated settlements in medieval Catalonia*. Nova York, 1992, pp. 167-173.

La recopilació de treballs referents a diverses zones europees, Noruega, Suècia, Anglaterra: *Villages désertés et histoire économique XIe.-XVIIIe. s.*, París, 1965.

9. RIU, M.: El maso de la Creu de Pedra, a Castellrot, municipi de Guixers (província de Lèrida), «Noticiario Arqueológico Hispánico. Arqueología», I (1972), Madrid, pp. 181-196.

Chapelot, J., Fossier, R.: *Le Village et la Maison au Moyen Age*, París, 1979.

El material, sempre i en tot lloc, s'utilitza el que es més fàcil d'obtenir en la zona, i quan interessa més solidesa es fa amb pedra del país. Europa, a grans trets, es pot dividir en dues zones: el nord amb una tradició amb la construcció de fusta i el sud, de pedra. Per al mas de Balà, s'utilitza la pedra de proporcions de 0'20 x 0'5, 0'50 x 0'40 o fins i tot 1 x 0'70 m., tendint al quadrat i són les més grans de l'època.¹⁰ (Vegeu fig. 2)

Les filades són irregulars, és millor construïda en la paret est exterior, i en molts sectors i de forma generalitzada s'utilitza la paret seca. Les pedres de dimensions cúbiques sense polir no s'ajusten per tant entre elles, de forma que es subjecten amb l'alternança amb filades de pedres petites i planes. Igualment entre les mateixes pedres se n'hi fixen d'altres d'irregulars i de petites dimensions. Tot i les grans dimensions de les pedres s'utilitza la paret de doble cara encara que a vegades les mateixes pedres, per les seves dimensions, poden ocupar les dues cares i així aconseguir lligar les dues cares paral·leles que conformen la paret. L'amplada de la paret és de 70 cm.

La paret més desfeta per la seva pròpia construcció és la de l'oest que és la que es recolza en un marge, característica típica del mas horitzontal medieval.

Molt interessant és el sòcol que queda clarament de manifest en la paret est i una mica en la part exterior. Aquest sòcol que serveix com a fomanent es fa perquè no arranca d'un terra de roca, encara que no es pot afirmar totalment per no haver estat excavat. Està fet amb pedres més uniformes de dimensions semblants a la de la resta de la paret. Sobresurt uns 10 cm. de la paret de la casa. A la part est hi ha la porta d'entrada.

Sunyer Antic

És un rectangle d'uns 8 x 3'5 m. Cal destacar que aquest espai té l'estructura d'un mas adossat a la paret de la roca natural, i que unes pedres en un cantó de la paret contrària a la de la roca semblen talment la llar. La porta és en la paret sud. A uns 500 m. al cantó est es localitza una teuleria, amb mostres de teules a la mateixa superfície, que es poden datar de la B.E.M.

Té l'aspecte de refugi. L'accés a tota aquesta zona, anomenada actualment Sunyer de Baix, no seria fàcil si no hi hagués les escaletes construïdes enmig de dos grans rocams, fet que corrobora la impressió ja apuntada que es tractava d'un refugi. R. d'Abadal situa al Collsacabra com a lloc de refugi per als habitants

10. E. JUNYENT en la seva anàlisi de la forma constructiva del s. X diu: «... en alguns indrets de Catalunya s'hagués construït fins a aquell moment amb estructures de grans carreus de pedra trencada». Catalunya Romànica. L'Arquitectura del s. XI, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1975. p. 14.

Igualment presenta una descripció similar J. Puig i Cadafalch: L'arquitectura romànica a Catalunya, 3 vols.. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1909, 1911, 1918.

d'Osona en aquesta època.¹¹ Així doncs, pel seu emplaçament i la forma de la planta se'l pot considerar com a mas horitzontal simple datable al s. X (Vegeu fig. 3).

S. XI

A nivell arquitectònic, en el s. XI a Catalunya es donaran les condicions per a consolidar amb construccions sòlides aquells assentaments, tant castells, esglésies com potser fins i tot masos, que s'haurien construït amb materials més o menys precaris.¹²

L'enfortiment del poder comtal gràcies en part als guanys del botí que s'aconseguí el 1010 a Còrdova, al cobrament de les pàries, etc. acompanyà també a l'estabilització dels grans llinatges dels vescomtes i magnats (Cervelló, Balsereny, Montcada, Cabrera, Cardona,...). «Tot concorregué a atraure la intervenció de nous constructors, picapedrers i mestres d'obres que, en escampar-se arreu, portaren les modalitats de l'arquitectura lombarda» assenyala E. Junyent.¹³

Segons les tècniques constructives llombardes fou construïda l'església de Tàvertet, i tant l'església com el castell de Sorerols. Ben segur que aquesta forma constructiva fou assimilada pels habitants dels llocs en aquells aspectes que els podien ser útils. Un bon exemple d'aquesta adaptació el presenta el mas de Sa Palomera.

En la forma arquitectònica llombarda l'edifici passa a ser previst en la seva totalitat des dels fonaments, i la volta condicionava el concepte arquitectònic de l'estructura. Per això en les parets s'ordenen les pedres a filades sobreposades en funció del suport de l'enfustament de la coberta. En el cas dels masos, s'aprofitarà aquesta forma constructiva de la paret que reforçarà tot el conjunt de l'edifici.

L'aparell del castell de Sorerols és amb carreus tallats amb escoda i martell, sense polir disposats més o menys ordenadament tendint a formar filades, i com que l'edifici havia de presentar certa solidesa, s'utilitzà el morter de calç. Un altre edifici que encara es conserva de la zona construït amb aquesta tècnica és la infermeria del monestir de Sant Pere de Casserres. La forma constructiva d'aquests edificis que no estan construïts per a la defensa és més senzilla i una mostra n'és la relativa inclinació que presenten les parets que queden lligades amb la coberta. Potser per resoldre aquesta irregularitat, per als masos que no es cobrien amb una volta tant ferma, es buscava una roca, balma o el mateix desnivell del terreny per tenir un punt de recolzament que juntament amb les parets transversals permetes-

11. ABADAL, R. d': Els primers comtes catalans. Barcelona, 1980, pp. 75-117.

12. «Cal tenir en compte que les esglésies redreçades de les runes o aixecades de bell nou en aquests territoris, al compàs de l'organització eclesiàstica, degueren ésser improvisades amb escassos mitjans pobres, de tàpia i pedruscall lligat amb fang, segons indiquen els documents...». E. Junyent, op. cit. p. 15.

13. E. JUNYENT, op. cit. p. 14.

sin mantenir un parel·lel·lípede amb parets verticals com presenta aquest mas de Sa Palomera.

Mas de Sa Palomera

El mas Sa Palomera és el que presenta una forma constructiva més antiga d'aquest grup que es pot situar al s. XI. Consta d'un rectangle d'11'5 x 4 m., destinat a habitatge per a les persones dividit en tres estances de 2 x 3'5, 3 x 3'5 i 4 x 3'5 m. i una quarta estança més irregular en la part est. Les tres habitacions es comuniquen entre elles per sota la balma. Les portes interiors es constitueixen en l'espai que es forma amb l'acabament de la paret transversal abans d'arribar a la paret del fons. En la part nord aprofita la balma que cobreix una petita part.

El material és constituït per pedres del país sense polir. Les dimensions són considerablement més reduïdes que les de Balà, amb un predomini de parel·lel·lípedes rectangulars força plans: 7 x 15, 5 x 12 o 10 x 15 cm. Al mateix temps també s'utilitzen d'altres sense formes definides. Tot i l'anarquia en la forma de la paret es tendeix a fer filades i trencar juntes per tal de buscar l'equilibri. És de remarcar que, donada la diferent forma de les pedres respecte a les del mas de Balà, ara cal perfilar la tècnica constructiva per fer la paret, ja que les pedres no tenen prou consistència per elles mateixes (Vegeu foto 4).

Cal distingir la gran diferència en la construcció de la paret amb la de la cantonada. Es fa amb pedres de dimensions més grans, algunes de remarcables que arriben a fer 10 x 50 o 15 x 40 cm., pedres parel·lel·lípedes regulars i acabant de forma polida en l'angle en la part exterior. La distribució en filades i trencant juntes és molt més remarcable. En ocasions per falcar s'alternen les pedres posades verticalment. El mas és fet com a paret seca, i en aquestes cantonades es troba restes d'argamassa de calç¹⁴ (Vegeu fig. 5).

És notable el sòcol que fa de fonaments i que justifica, juntament amb el recolzament de la roca del fons de la balma, la verticalitat de la paret. Aquest i el mas de Balà són els únics masos on s'ha pogut veure clarament com estava fet el sòcol. Amb una alçada entre 30 o 40 cm., està format per grans lloses planes, conformant dues o tres filades i arribant a sobresortir uns 30 cm. fins a on arrenca la paret de la casa.

La paret està feta en doble cara, però per les petites dimensions de les pedres que presenten la cara en la part interior i exterior, és més ample la part de reomplert. L'amplada de les parets és de 70 cm. i la llargada d'11'5 m. L'alçada que es

14. Segons J.A. ADELL: «La menció documental més antiga que tenim, a Catalunya, de l'ús de la calç en la construcció de voltes és de l'any 957». Op. cit. p. 74.

Puig i Cadafalch deixà establertes les característiques de la modalitat específica del romànic català del s. XI: obra rústega amb pedra tal com surt de la pedrera, trencada a peu d'obra i sense polir.

conserva de la paret és d'uns 140-150 cm. i com que està a la mateixa alçada que el sostre de la balma, tot fa suposar que ens trobem a la part superior de la casa. Molt remarcable és el fet que en tota la paret no es pot apreciar cap empremta que marqui una finestra. En canvi, de forma anàrquica però corresponent un a cada habitació hi han distribuïts 3 forats de 20 x 18 cm. a 45 x 25 cm. que comuniquen l'interior amb l'exterior. No és aventurat suposar que haurien estat fets per a ventilació i entrada de llum. Si analitzem la forma constructiva i la presència d'aquests forats, cal suposar que el coneixement tècnic d'aquests constructors, pagesos segurament, però no qualsevols, no els permetia construir finestres. És notable l'aplom de la paret que es manté en una perfecta verticalitat¹⁵ (Vegeu fig. 5).

Tota la casa es recolza en la seva part nord amb la balma que li fa de paret i una part de sostre. De la forma de la coberta no en tenim cap indicatiu que ens pugui mostrar com era, però utilitzant la comparació amb alguns indrets de la mateixa zona que encara s'ha conservat i amb Vilosiu, estudiat per M. Riu,¹⁶ sembla que es resolia amb un embigat que s'aguantava amb la part superior de la balma i el mur paral·lel, inclinat cap a la façana i cobert amb un enllosat de peces fines de pedra calcària i amb una capa d'argila enmig que actuava d'impermeabilitzant. En aquest jaciment no es varen trobar restes de teules.

Analitzada en el seu conjunt, és una construcció molt ben pensada arquitectònicament: fonaments, sortida de fums, parets ben escairades, tot solventant les dificultats tècniques de l'època.

A part d'aquests exemples de mas simple i dins el mateix model de mas horitzontal simple, la forma distributiva més generalitzada és la de dues habitacions destinades a les persones i una tercera als animals de corral, que sovint formaven una L amb el rectangle anterior.

S. XII- XIII

Aquesta vegada he marcat una periodització més àmplia per considerar que es

15. Al terme municipal de les Escaules, hi ha un edifici que per la seva forma constructiva és considerat de l'etapa altmedieval anterior al s. X. Els murs són lleugerament atalussats, traçat irregular, algunes cantonades arrodonides, amb volta apuntada, i el que crida l'atenció són tres forats que situats en la vessant meridional travessen la coberta. Considerant la possibilitat de ser uns banys, segons els autors. «aquests orificis servien per evacuar el fum provocat pel vapor de l'aigua calenta. Els trobem en els banys àrabs de Girona, ...». J. Badia i Homs: *L'arquitectura medieval de l'Empordà*. Vol. II, A. Alt Empordà. Diputació de Girona, 1974, p. 46. En el cas de Sa Palomera no estaven en la coberta (que no hauria estat una bona solució), sinó en les parets, tant paral·lela com transversal.

E. JUNYENT hi afegeix: «La regularitat dels petits blocs s'imposa a les millors obres des de mitjans s. XI quan en els documents s'elogia la perfecció dels murs construïts amb noblesa de pedres cairades i pulides».

Puig i Cadafalch, op. cit. E. Junyent, op. cit. p. 16.

16. M. RIU: *L'arqueologia medieval a Catalunya*, Els llibres de la frontera, L'Hospitalet de Llobregat, 1989, p. 44.

dóna una evolució remarcable entre els dos segles però amb trets comuns, de forma que pot ser que es comencin a aplicar les millores al s. XII i es poleixin en el s. XIII.

Serà a partir del s. XII i XIII quan Europa experimenta una gran transformació, tant a nivell polític amb la consolidació del feudalisme, com econòmic amb l'expansió de la cerealicultura, com arquitectònic. Una millora econòmica, una obertura cap a una societat més dinàmica permet adaptar unes millores arquitectòniques. Es construeix amb obra de mamposteria que necessitava tècniques elaborades.

El s. XII, en relació a l'expressió de l'art romànic català, cau en una repetició de models de l'etapa anterior. No presenta una activitat pel que fa a l'organització dels espais i volums. Aquesta passivitat creativa quedà compensada amb una preocupació en la millora tècnica. Millora tècnica en el tallat de la pedra que en presentar-se més homogènia i amb la generalització de la calç com a argamassa permet una construcció més forta. Aquesta construcció, juntament amb l'especialització en el treball de la fusta per part de fusters, permet l'alçada del mas que pot passar a ser de tipus vertical, amb la separació dels dos pisos amb fusta.

Si, com es diu, el s. XII, a nivell d'arquitectura oficial, mostra un estancament, en l'aspecte popular i davant de les noves demandes que presenta la societat relacionades amb una generalització d'una nova economia o una explotació més intensiva d'una part de la ja existent, està suficientment preparada com per presentar les solucions necessàries.

Dues seran les solucions constructives d'aquesta etapa, el mas vertical i el mas horitzontal evolucionat.

El mas vertical construït en dues plantes, separades per un pis de fusta, apareix o es desenvolupa com a resposta a la necessitat d'un lloc ventilat per al gra que es situarà en la part superior. El nou espai és el que queda entre l'últim pis i la teulada que havia de tenir una inclinació tant per a la pluja com per a la neu. Aquesta solució es donà al centre d'Europa, i a França, però no a Anglaterra o en la part de la Selva Negra on no arribaren a la casa rural de dos pisos fins al s. XV. Per aquests dos últims països, més humits i més dedicats a la ramaderia, la configuració que prengué la casa fou la d'ampliació de les estances al mateix nivell horitzontal, però sobretot es buscà un gran espai per als animals i l'herba per a l'hivern. Com es pot entendre ens estem referint a una unitat d'explotació bàsicament ramadera. La zona de Tavertet, amb un clima humit més comparable al de certes contrades de l'Europa central que al de les terres temperades de les ribes de la mar Mediterrània,¹⁷ es configura com una regió agropecuària. El mas vertical fou la solució adoptada pels masos destinats a la cerealicultura i situats a les planes: No-

17. Gran Geografia Comarcal de Catalunya, Vol. Osona, p. 14.
L'evolució del mas.

guer, Novelles, Sunyer de dalt, etc., que són els que han perdurat fins avui encara. Una construcció destacada serà la d'els masos torre, com el de l'Avenc o el Perer.¹⁸

Una pervivència del mas horitzontal simple és la reconstrucció del mas del Sunyer Antic. Considerem el mas de les Roques dels Bugaders com la mostra del mas horitzontal simple però amb un primer indici d'ampliació.

El Sunyer Antic

Com ja s'ha assenyalat abans, construïda en un lloc de refugi i sobre un penyal, els seus orígens segurament serien anteriors, però es renovà segons la forma constructiva del s. XII, reafirmada amb les ceràmiques trobades datables als s. XII i XIII. Orígens de temps anteriors queden de manifest igualment per la simplicitat de la planta que ja s'ha descrit. Quan es renova no s'amplia. Cal relacionar, però, aquesta construcció amb tot el conjunt que representa la zona dels Sunyers.

Carreus de dimensions regulars, polits, buscant una forma determinada quadrada. Dimensions: 30 x 20 cm. i amplada de la paret d'uns 60 cm. Aquesta forma regular dels carreus, pròpia també d'aquesta època, recorda els de la balma de l'Esplugu, però es tracta d'una construcció molt més sòlida, que presenta una amplada de la paret exterior de 90 cm. Emperò aquest mas es presenta ja dins del model de mas horitzontal evolucionat (Vegeu fig. 6).

Balma dels Bugaders

L'habitatge està construït dins de la balma, que té altura de 1'37 a 2'26 m., de llarg: uns 15 m., ample: 8 m. en la part ample on hi han dues estances, l'una dins la balma i l'altre descoberta que és la que forma la L. Les dimensions de les dues estances de dins de la balma són: 5'20 x 4'20 a 3'50 m. i 9'25 x 2'5 a 3 m.. En la part est a 4'50 m. es troba una gran roca que fa de tancat a l'estructura que uneix la balma amb la roca formant una L (Vegeu foto 3). Aquesta última part està descoberta, i per tant seria la destinada a corral. L'alçada de paret que es conserva en la part de fora i que solventa el desnivell del terreny és de 1'72 m. Possiblement era de 11'75 x 7'30 m. Forma constructiva s. XII. En aquest mas, la posterior reutilització esporàdica ha malmès la pervivència de les estructures en la part est de la

18. L'anàlisi d'aquests dos masos i la seva evolució en els ss. XV i XVI va estar treballada per a la tesi de doctorat i publicat a A. Serra: *La comunitat rural a la Catalunya medieval: Collsacabra* (s. XIII-XVI). Vic, 1990.

D'altres estudis sobre masos-torre: J.F. Cabestany: *Tres masos medievals (Potons)*, a *Atti del Colloqui Internazionale di Archeologia Medievale*, Palermo, 1976. E. Sánchez Campoy: *Troballes arqueològiques a l'autopista de Manresa*, Manresa, 1990.

Interessant és el treball: *Archeologie et vie quotidienne aux XIIIe.-XIVe. s. en Midi-Pyrenees*. Toulouse, 1990.

balma, fet que implica el desconeixement de les estances d'aquesta part, que podia correspondre a dos espais diferents per a animals.

Aquest masos no estan pensats per encabir-hi gran nombre d'animals, que segurament estarien pasturant lliurament per prats i boscos.

A aquests models de masos-balma simples hi afegiríem els masos horitzontals evolucionats: La Clota, l'Esplugu, el mas Quer.

Cal distingir l'evolució en la forma constructiva en els segles centrals de l'Edat Mitjana europea. Cada un, crec que es pot entendre tot interrelacionant l'aspecte econòmic amb uns espais adaptats.

2. Mas horitzontal evolucionat

El canvi s'expressa en una millora en la construcció, en l'ampliació del mas horitzontal simple amb moltes més dependències, però ara formant una sola unitat constructiva, amb una teulada comuna, és a dir, la casa integral composta.¹⁹

Com a mas representatiu d'aquesta etapa, analitzarem el mas de la Clota.

La Clota

El mas de la Clota es troba a uns 200 m. de la balma de la Clota. En aquest cas, més que balma, és una cova ja que l'espai habitable és totalment cobert entre dues sortides. Fa 9 m. de llargada per 3 a 4 m. d'amplada. La balma fou reaprofitada com es pot veure amb el tipus de parament de la paret que tanca la balma en la seva part de l'entrada.

En aquest mas es poden distingir clarament, per la forma constructiva, dues parts: la destinada a les persones i la dels animals. El total del mas està format, doncs, per tres estances d'habitatge humà, més tres d'altres entre corts i un corral (Vegeu foto 4).

La part de l'habitatge està formada per 3 habitacions contigües que formen un rectangle total de 13 x 4 m. dividit en tres parts entre 4, 2'40 i 3'80 x 2'70 m. Per tant és més complet que els masos A i B de Vilosiu²⁰ (Vegeu fig. 8). Estan comunicades entre elles per portes ben construïdes i ben escairades d'una llum de 1'1 m. Les dues portes interiors es troben en la part sud, és a dir, en la part oposada a la paret on es recolza amb el desnivell del terreny. La porta principal està en la pri-

19. Aquest canvi experimentat al s. XII es manifesta així mateix a Navarra: C. Jusué: *Poblamiento rural*, op. cit.. Així mateix J. Chapelot, R. Fossier: *Le Village et la maison au Moyen Age*, op. cit. nota n.9, i els altres treballs citats a la nota n. 8.

20. Aquests masos de Vilosiu, sobretot el mas A, originaris del s. X, mostren successives ampliacions fins el s. XIV. Vegeu M. Riu: *L'arqueologia medieval*, op. cit. pp. 44-51. J. Bolós, A. Serra: *El mas A de Vilosiu*, a *Catalunya Romànica*, vol. XII. El Berguedà. Barcelona, 1985, pp. 238-241. Dels mateixos autors: *El mas B de Vilosiu*, id. pp. 241-242.

mera habitació de la part est (A). La porta fa una llum d'1'30 m., i comunica l'habitatge amb l'era, espai delimitat per una paret que segueix la de la casa en la part est, i amb el gran marge en la part sud. Així doncs, les portes no es troben en una mateixa horitzontal. D'aquesta primera habitació, es passava a la segona (B), com ja s'ha dit, per una porta, però en un moment posterior, aquesta fou tapiada. Així doncs, aquesta segona estança solament es comunicava amb la tercera sense tenir cap porta cap a l'exterior.

La tercera habitació (C) és la que presenta més particularitats. Formada per un rectangle de 4 x 2'70 m., estava al costat dels estables, tant per la part sud, que seria el del davant de la casa que correspondria al corral per animals de ploma (E), etc, com pel costat est per l'estable gran (D). En la part final d'aquesta habitació recordant el mas B de Vilosiu, es troba l'enderroc del possible forn. Les pedres són més refrectàries, i la forma de l'enderroc recorda el de l'esmentat mas B de Vilosiu. El que no es pot veure és si el forn tenia una habitació a part, com passa a Vilosiu, ja que l'enderroc en aquesta part és molt pronunciat. La quantitat d'enderroc i l'amplada pot fer sospitar que existís un passadís que separés la part de l'habitatge de la de les corts, una vegada més com passava al mas B de Vilosiu.

Aquesta habitació (C) sembla que fou la més utilitzada ja que a part de tenir relació amb el forn, també tenia un armariet fet amb un buit en la construcció de la pared nord. L'entrada segurament seria en aquest sector de l'enderroc, i igualment n'hi hauria d'haver hagut una altra cap al corral de davant.

La característica d'aquests masos horitzontals evolucionats és la importància que pren la part destinada al bestiar. En el mas de la Clota ocupa més de la meitat del mas. Com ja s'ha dit, en la part de l'entrada del mas i formant part de l'era hi havia un espai tancat, segurament destinat als animals de corral i més encara si considerem que aquest animals podien sortir a córrer per fora i entrar a dins a la nit i per menjar. Per la quantitat d'enderroc es pot suposar que estava descobert.

A continuació de les tres estances de l'habitatge hi havia un gran estable (D) de 5 x 3'5 m. Actualment es conservava la paret en la seva part sud. Tampoc estava coberta aquesta part i l'entrada deuria ser per la part superior (nord) per on es comunicava amb el camí que passava per sobre de la casa. Un camí que comunicava la Clota per part de sobre del cingle amb el sector de Sorerols.

Al costat del camí hi ha el tercer espai destinat als animals. Actualment es conserven entre 3 a 5 filades de la paret, però no deuria pujar pas gaire més. L'espai de forma arrodonida té unes dimensions de 7 x 5 m. i una cabuda d'uns 19 m² (Vegeu foto 5).

Les parets del mas de la Clota estan construïdes per carreus que presenten una forma evolutiva comparada amb el parament del s. XI, sense polir, ni tallades com les que es presenten en alguns llocs per al s. XIII, com es pot veure en el mas Esplugues. Potser es pot considerar de transició, ja que es tendeix al carreu ben tallat amb una alçada força uniforme entre els 7 x 15 cm. fins als 20 x 45 cm. (Vegeu

fig. 9). Una altra possibilitat és que s'utilitzessin les pedres més properes al lloc i aquestes tiguessin forma de lloses. Aquest tipus de pedres són les que s'utilitzaren a l'església de Santa Cília construïda el s. XI i molt propera al mas de la Clota. En general presenta una paret ben estructurada formant filades amb argamassa de calç.

La forma constructiva d'aquest mas manifesta un coneixement constructiu tant per la forma de les parets ben escairades, rectes i ben fetes com per l'aparell de les parets.²¹

L'amplada de les parets exteriors és d'uns 70 cm. En tota la construcció cal distingir clarament dues formes diferents. La corresponent als animals, més basta, i la de les persones, més polida. La dels animals és feta amb pedres grosses sense polir, amb pedra seca i de poca alçada, sense cobrir. Aquesta part segurament era feta pels mateixos pagesos, ja que la poca alçada i la senzillesa de la construcció permetia refer-la tantes vegades com calgués.

L'amplada de les parets transversals interiors era de 55-60 cm., i estaven fetes com les exteriors amb el sistema de la doble cara.

21. Una evolució de la casa horitzontal en quatre parts es troba a Dracy (Côte d'Or) de finals del s. XII-XIV. Igualment, tenim un bon exemple documental en la descripció de E. Le Roy Ledurie: Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324, Madrid, 1981. Es comprova igualment pel fet d'utilitzar una mateixa terminologia quan s'enumera cada part de la casa com a domus, es troba en el mas Torrent de Falgars, treballat en la ja mencionada meua tesi de doctorat.

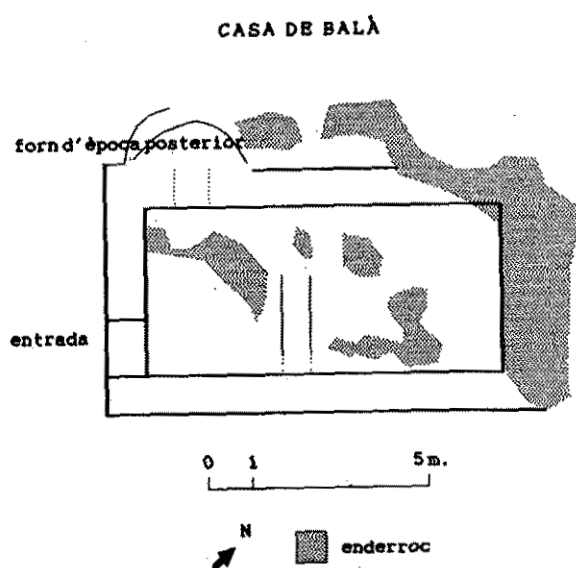

Fig. 1

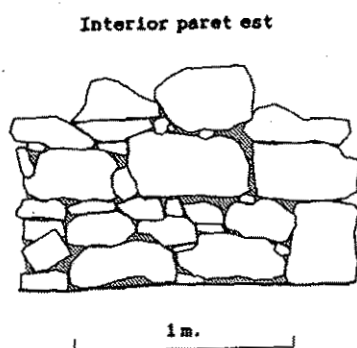

Fig. 2

EL SUNYER ANTIC

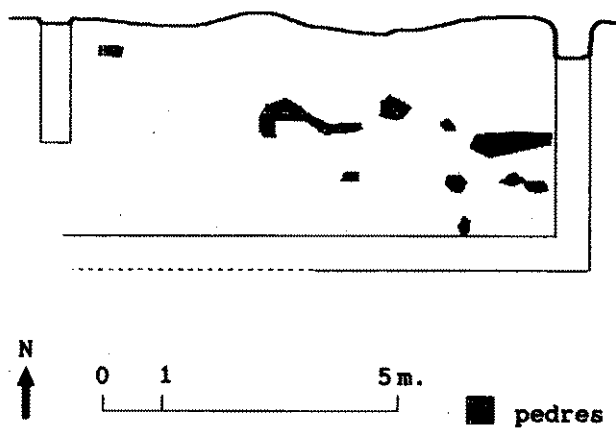

Fig. 3

SA PALOMERA

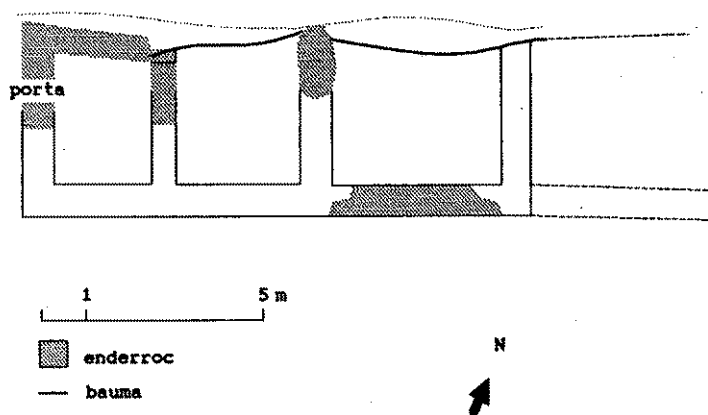

Fig. 4

SA PALOMERA

PARAMENT EXTERIOR SUD cantonada oest

260

ASSUMPTA SERRA I CLOTA

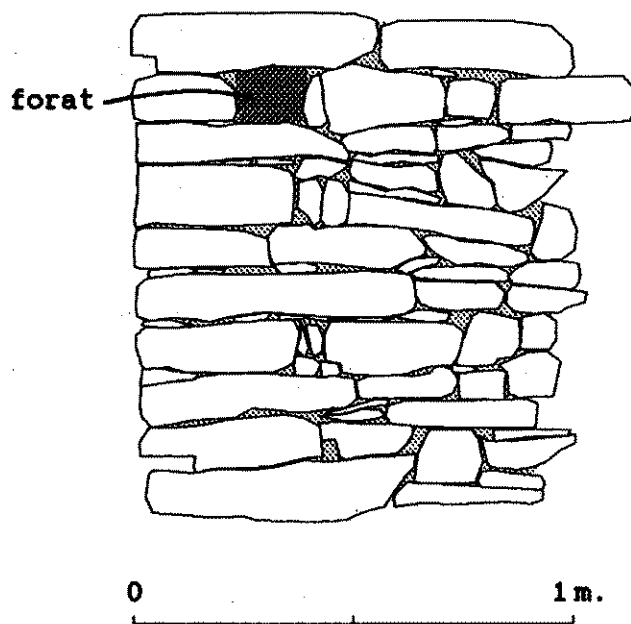

Fig. 5

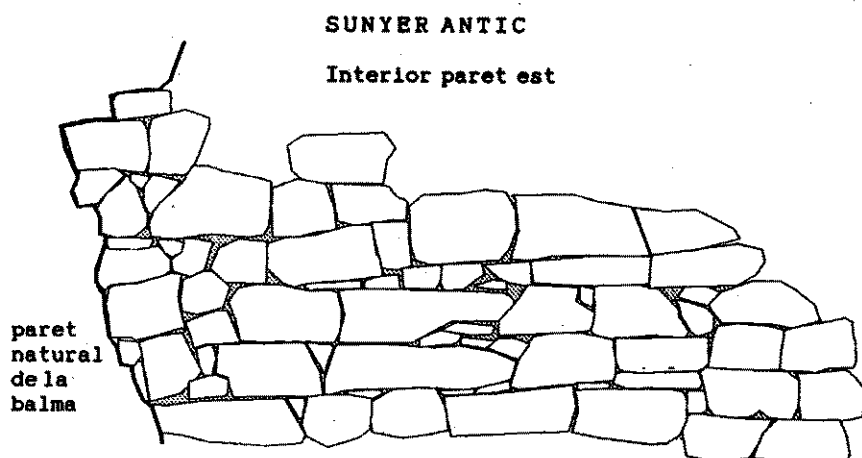

Fig. 6

BALMA DE LES ROQUES DELS BUGADERS

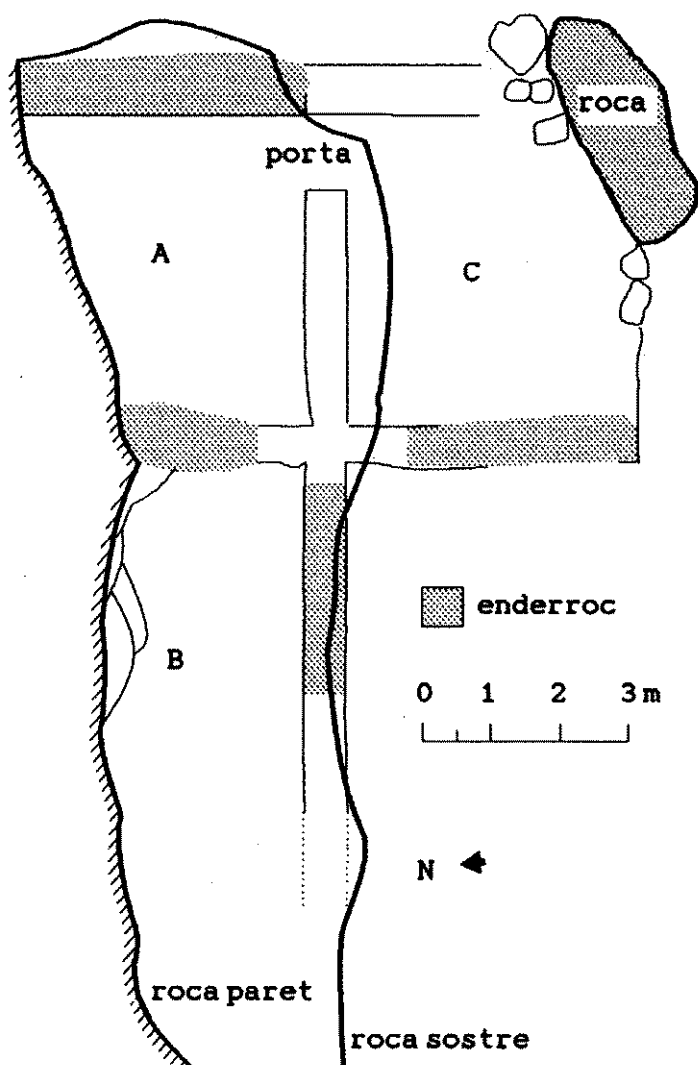

Fig. 7

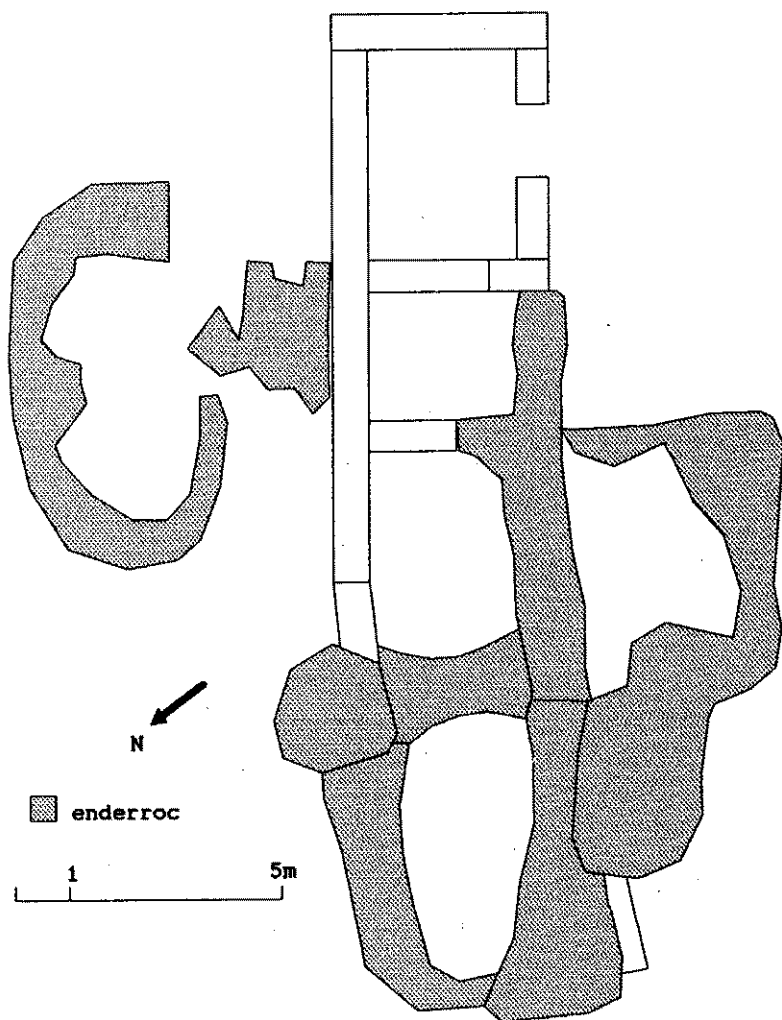
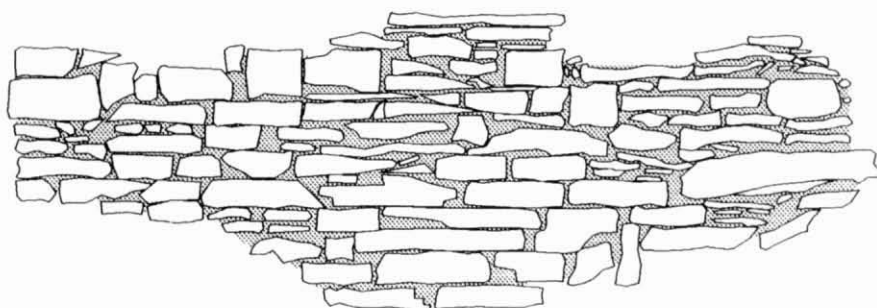
LA CLOTA

Fig. 8

LA CLOTA

HABITACIÓ A

PARAMENT INTERIOR NORD

0 1 2 m.

Fig. 9

Foto 1. Part de la zona prospectada on es troben alguns dels masos presentats (Tavertet)

Foto 2. Paret Sud de Sa Palomera (Tavertet)

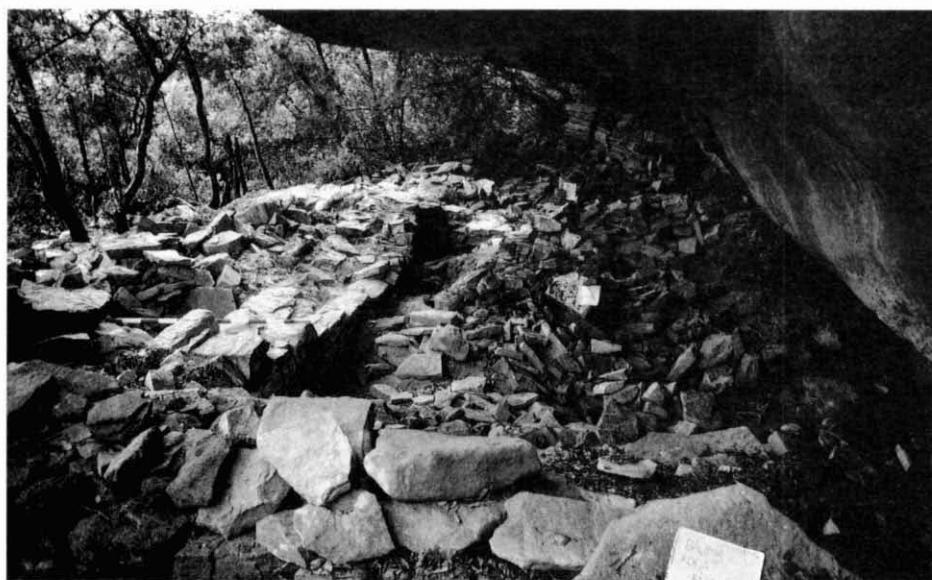

Foto 3. Balma dels Bugaders (Tavertet)

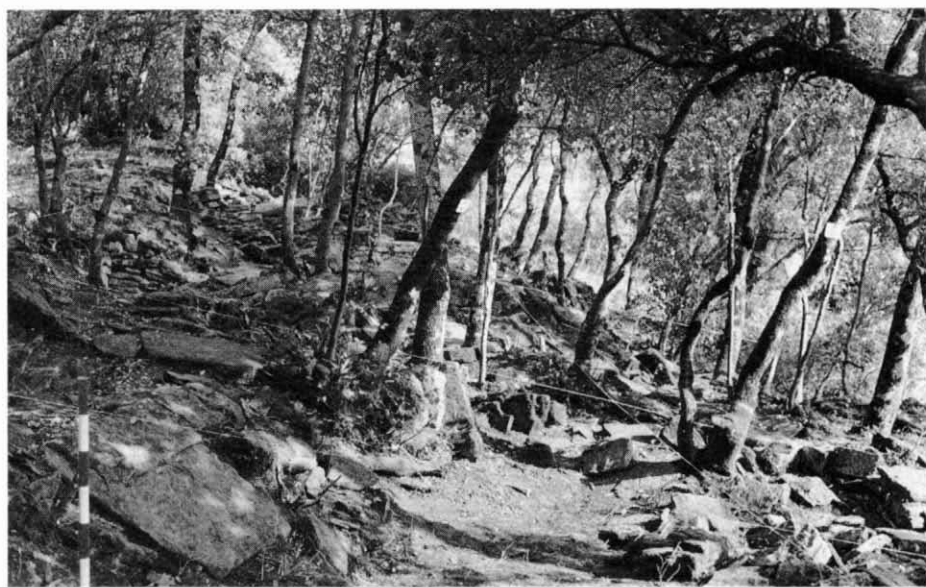

Foto 4. Visió general del Mas de la Clota

Foto 5. La Clota. Espai obert destinat al bestiar